

Literatura

GRONEBERG, Brigitte (1980): *Die Orts- und Gewässernamen der altbabylonischen Zeit* [Répertoire Géographique des Textes Cunéiformes, 3]. Wiesbaden: Dr. Ludwig Reichert.

HARRIS, Rivkah (1960): Old Babylonian Temple Loans. *Journal of Cuneiform Studies* 14: 126–137.

HORSNELL, Malcolm J. A. (1999): *The Year-Names of the First Dynasty of Babylon*. Vol. I: *Chronological Matters: The Year-Name System and the Date-Lists*; Vol. II: *The Year-Names Reconstructed and Critically Annotated in Light of their Exemplars*. McMaster University Press.

CHARPIN, Dominique (2004): Histoire politique du Proche-Orient amorrite (2002–1595), in: Charpin, Dominique, Edzard, Dietz Otto, Stol, Marten, eds., *Mesopotamien. Die altbabylonische Zeit* [Orbis Biblicus et Orientalis, 160/4], s. 25–480. Fribourg – Göttingen: Academic Press – Vandenhoeck & Ruprecht.

JOANNÈS, Francis (2006): *Haradum II. Les textes de la période paléo-babylonienne (Samsu-iluna – Ammi-šaduqa)*. Paris: Éditions Recherche sur les civilisations.

KALLA, Gábor (1999): Die Geschichte der Entdeckung der altbabylonischen Sippar-Archive. *Zeitschrift für Assyriologie* 89: 201–226.

KEPINSKI–LECOMTE, Christine (1992): *Haradum I. Une ville nouvelle sur le Moyen-Euphrate (XVIIIe – XVIIe siècles av. J.-C.)*. Paris: Éditions Recherche sur les civilisations.

PECHA, Lukáš (2001): Die *igisûm*-Abgabe in den altbabylonischen Quellen. *Archív orientální* 69: 1–20.

SAUVAGE, Martin (1995): Le contexte archéologique et la fin des archives à Khirbet ed-Diniyé – Harādum. *Révue d'assyriologie* 89: 41–55.

SERI, Andrea (2005): *Local Power in Old Babylonian Mesopotamia*. London: Equinox.

SKAIST, Aaron (1994): *The Old Babylonian Loan Contract. Its History and Geography*. Ramat Gan: Bar-Ilan University Press.

VAN KOPPEN, Frans (2004): The Geography of the Slave Trade and Northern Mesopotamia in the Late Old Babylonian Period, in: Hunger, Hermann, Pruzsinszky, Regine, eds., *Mesopotamian Dark Age Revisited. Proceedings of an International Conference of SCIAM 2000 (Vienna 8th–9th November 2002)*, s. 9–33. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.

Použité zkratky

Ad = Ammī-ditana

Ae = Abī-ešūḫ

AHw. = von Soden, Wolfram, *Akkadisches Handwörterbuch*, Wiesbaden: Otto Harrassowitz 1959–81.

Aš = Ammī-šaduqa

CAD = *The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago*, Chicago – Glückstadt: The Oriental Institute of the University of Chicago – J. J. Augustin Verlagsbuchhandlung, od r. 1956.

KD = inventární číslo tabulek z Harādum (Khirbet ed-Diniye)

Petra Belaňová

Ústav pro klasickou archeologii, FF UK v Praze

Turkménsky šperk a jeho příklady zo zbierok – Náprstkovo muzeum v Praze

Abstract

The aim of this article is a brief description of a little lot of turkmen jewels which makes part of the Central Asian collection of the Náprstek Museum in Prague and contains two pectoral ornaments and two bracelets. It can be also considered to be a tentative basic introduction to the study of turkmen jewellery in the region of Central Asia. All pieces of jewellery from the Náprstek Museum can be dated approximately to late 19th – first half of the 20th century. With these four jewels we get a nice insight into the cultural heritage and the still living tradition of the central asiatic jewellery.

Úlohou môjho príspevku je jednoduché predstavenie turkménskeho šperku a niekoľkých jeho príkladov, ktoré sa nachádzajú v zbierkových fondoch v Českej republike, konkrétne v Náprstkovom múzeu v Prahe¹. Bohatý šperk je nepochybne výrazným etnickým rysom oblasti Strednej Ázie a vo svojej tradičnej podobe bol bežne v oblasti užívaný približne do polovice 20. storočia. Podľa prítomnosti šperku v zbierkach múzeí sa dá určiť, že väčšina dnes známeho materiálu s vysokou umeleckou hodnotou patrí do 2. polovice 19. a 1. polovice 20. storočia. Už nálezy z obdobia staroveku naznačujú, že

1) Príspevok vznikol pri riešení grantu GA UK 7414/2007 „Šperk kušánské Střední Asie“.

šperk má v kultúre Strednej Ázie svoje stále miesto a je neoddeliteľne spojený s tradíciou bohatej textilnej tvorby, s ktorou sa vzájomne dopĺňujú.

V skupine stredoázijského šperku vyniká turkménsky svojou masívnosťou, ktorá je ale vyvážená čistými hladkými líniami a obľubou jednoduchých, najmä geometrických tvarov. Na rozdiel od zdobného mestského šperku Tadžikov a Uzbekov² pôsobí turkménsky šperk vytvorený v nomádskej tradícii veľmi sviežo. Môžeme sa s ním stretnúť samozrejme v dnešnom Turkmenistane, v niektorých oblastiach Iránu a Afganistanu alebo napríklad aj na bazaroch uzbeckej Buchary, ktorá bola dlhé obdobie šperkárskym centrom Strednej Ázie (ФАХРЕТДИНОВА, Деляра, 1988, s. 72). Hlavným používaným materiálom turkménskeho šperku³ je striebro, ktoré malo v čase najväčšieho rozkvetu vysokú čistotu. Zo strieborného plechu sa vyrezal základný tvar šperku, ktorý bol často doplnený kontrastnými zlatými elementami, natavenými na strieborný základ. Z nekovových materiálov sa používali k dekorácii oválne či okrúhle karneoly, v neskoršom období nahrádzané tvrdým červeným sklom, niekedy ešte dopĺňané kameňmi a sklom iných farieb. Použitie ďalších, v stredoázijskom šperku bežných materiálov – koralov, mušloviny a bohaté vykladanie tyrkysom nie je bežné. V šperkárskom umení môžeme rozlíšiť jednotlivé kmeňové školy, medzi tie najvýraznejšie, pokiaľ určujeme podľa dochovaného materiálu, patria Teke, Jomut a Ersari (VAN DER STAR, Rene a Michiel STOKMANS, 2008, s. 78).

Šperk kmeňa Teke sa vyznačuje výrazným kontrastom medzi striebrom a zlatom. Na striebornom podklade vznikajú pritavením zlatého prášku za pomoci ortuti symetrické ornamenty, najčastejšie rastlinné a geometrické, poznáme však aj príklady figurálnych ornamentov. Časté je použitie filigránu a prelamovanie. U tohto šperku sa vo väčšej miere ako u iných skupín používa vykladanie karneolmi. Všeobecne sa dá povedať, že Teke šperk je v zbierkach múzeí najpočetnejší, často sa s ním alebo s mladším šperkom vyrobeným v jeho tradícii môžeme stretnúť dnes na stredoázijských bazaroch.

Pre šperk kmeňa Jomut sú typické pozlátené kovové pliešky jednoduchých geometrických tvarov, najčastejšie krúžkov, štvorcov alebo kosoštvorcov, ktoré sú pritavené ku striebornému podkladu a doplnené karneolmi. Približne okolo roku 1925 sa karneoly začali nahradzovať sklom rôznych farieb. Okrem odtieňov červenej je u tejto skupiny šperku obľúbené vykladanie tmavomodrým sklom.

Charakteristickým znakom šperku kmeňa Ersari je dôraz na hladké strieborné plochy a čisté línie, k dekorácii sa vôbec nepoužíva zlato. Časté je vykladanie karne-

2) Všeobecne k uzbeckému a tadžickému šperku napríklad: ФАХРЕТДИНОВА, Деляра, 1988 alebo ЧВЫРЬ, Людмила, 1977, z publikácií v anglickom jazyku KALTER, Johannes a Margareta PAVALOI, 1997, s. 283–312.

3) Nasledujúci prehľad turkménskeho šperku vychádza najmä z publikácií CHRAMOV, Viktor, 2003; VAN DER STAR, Rene a Michiel STOKMANS, 2008, s. 73–110.

Turkménka v tradičnom odevu so šperkami. Reprodukcia maľby (autorka: Olga Ergeševa)

olmi, ale v menšej miere ako u predchádzajúcich dvoch skupín, aby svojou výraznou farbou nezatenili krásu striebra.

Tak ako u iných kultúr, šperk u Turkménov okrem ozdobnej, ochrannej alebo magickej funkcie plnil ďalšie úlohy – dalo sa podľa neho odhadnúť bohatstvo a sociálne postavenie a nielen pre nomádov predstavoval pomerne spoľahlivú investíciu, ktorá nestráca na hodnote a dá sa ľahko preniesť a prípadne nosiť so sebou alebo na sebe. Šperk je takmer výsostne záležitosťou žien, vizitkou pre muža boli hlavne jeho zbrane a kôň s bohatým postrojom. Snáď jedným z mála bohato dekorovaných doplnkov muža mohol byť zdobený opasok, tvorený striebornými doštičkami, našitými na pruhy kože alebo látky – *tegbent* (CHRAMOV, Viktor, 2003, s. 174–189).

Nápadný šperk bol nosený hlavne mladými ženami, ktoré dosiahli vek vydaja a nevestami, ako sa označovali ženy v čase vlastnej svatby a následného obdobia po svatbe, spravidla do narodenia prvého potomka. U turkménskeho šperku je kladený dôraz hlavne na hornú polovicu tela. Dôležitou časťou šperkovej výbavy bola určite pokrývka hlavy, podľa nej sa dal spoľahlivo určiť stav ženy.

Pokrývka hlavy nevydatej mladej ženy sa označuje *gupba* (CHRAMOV, Viktor, 2003, s. 95–99). Začínala sa nosiť vo veku, keď bolo dievča dostatočne zrelé na vydaj až do dohodnutého sobáša. Pokrývka hlavy nevesty mala cylindrický tvar, často dosahovala výšky niekoľkých desiatok centimetrov. Na túto pokrývku bol pripevnený alebo prišitý nápadný šperk, napríklad *ildirgič* – viaceré ornamente vzájomne spojené do pásu s mnohými záveskami okolo tváre alebo *egme* – pevné, do oblúku ohnuté doštičky, pripomínajúce tiaru (CHRAMOV, Viktor, 2003, s. 88–90, 105–111). Ozdoba hlavy sa líšila podľa oblasti, kmeňovej príslušnosti a módy, ktorá sa časom menila. Náušnice a spánkové závesky tvorili ďalšie zo šperkov, prišivali sa často k pokrývke hlavy a spadali po stranách tváre, špecifický druh ženských spánkových záveskov, ktorých vrchná časť pripomína ľudskú figúrku, sa označuje *adamlik* (VAN DER STAR, Rene a Michiel STOKMANS, 2008, s. 78, 96).

Najväčšie množstvo šperkov bolo nosené na hrudi, spoločne označované ako *bukau*. Pre vytvorenie si prehľadu je vybraných niekoľko príkladov. Zaujímavým náhrudným šperkom je určite *guljaka* – pôvodne limcová spona, ktorá vývojom stratila svoju funkciu a zväčšila sa. Má podobu okrúhleho terča, ktorý sa nosí na prechode hrdla k hrudi (CHRAMOV, Viktor, 2003, s. 66–75). Ďalším šperkom noseným na hrudi je *dagdan*. Často sa popisuje ako amulet s vtáčimi hlavami, keďže jeho nezvyklý, takmer srdcovitý tvar, by mal byť inšpirovaný ruským cárskym znakom – dvojhlavým orlom. Tento typ je známy len u Teke šperku. Podľa svojej veľkosti mohol tvoriť súčasť náhrdelníka alebo samostatný prvok (VAN DER STAR, Rene a Michiel STOKMANS 2008, s. 78). Bohato zdobené sústavou nášiviek boli chlopne kabáta, často sa vyskytujú vypuklé disky doplnené kabátovou sponou, pozostávajúcou z dvoch kosoštvorcových či inak tvarovaných častí a označované ako *čanga* (CHRAMOV, Viktor, 2003, s. 74, 91–93). Magickú funkciu plnili schránky na amulety rôznych tvarov, ktorých mohla žena nosiť niekoľko

– najvýraznejším je *tumar*⁴, zložený z trojuholníka a cylindrickej časti, do ktorej mohli byť uložené drobnosti či papieriky s koránom. Vzhľadom k množstvu šperku mohol zavesený spadať až k oblasti brucha. Turkménske ženy nosili šperk aj na chrbte, upevňoval sa do copov. Táto časť tela bola z väčšej časti zakrytá, preto hlavným účelom šperku bolo chrániť pred uhrnutím, ktoré prichádza odzadu. Do copov mohla byť vpletaná sústava retiazok s rôznymi záveskami. Hlavnú rolu u tohto šperku hrá určite *asik*, zavesený často v spodnej časti sústavy retiazok, ktorý nám pripomína svojím tvarom srdce, ale v skutočnosti skôr zobrazuje ostrý hrot kopije (VAN DER STAR, Rene a Michiel STOKMANS, 2008, s. 88–91).

Charakteristickými pre turkménsky šperk sú mohutné náramky (*bilezik*), ktoré sú tvorené širšími horizontálnymi pruhmi zdobenými karneolmi. Tie sú od seba oddelené tenšími striebornými páskami v rôznom prevedení. Počet pruhov sa môže líšiť, vyskytujú sa náramky s dvomi až ôsmimi, najčastejšie však tromi až piatimi pruhmi. Náramky sú otvorené a na ruku sa navliekajú, ich tvar sa prispôsobuje anatomickému tvaru ruky, na jednej strane sú užšie a postupne sa rozširujú (PROKOT, Inge, 1980, s. 20–21).

Z kolekcie stredoázijských šperkov, ktoré patria do zbierok Náprstkovo múzea, sa dá vyčleniť skupina štyroch turkménskych šperkov. Jedná sa o dve náhrudné ozdoby a dva náramky. Všetky šperky sú vytvorené z pomerne kvalitného striebra a následne pozlátené spôsobom zodpovedajúcim kmeňovej škole⁵. Podľa materiálu a kvalitného spracovania sa dá uvažovať o datácii ku koncu 19. a polovici 20. storočia.

Prvý predmet predstavuje náprsná ozdoba *dagdan* (inv. číslo N5 A21181, obr. 2), patriaca k šperku kmeňa Teke. Svojím tvarom pripomína štylizovaného dvojhlavého orla. Prednú stranu tvorí strieborná doštička, v ktorej sa nachádza niekoľko výrezov – špirála, oblúk a štvoruholník. Povrch je pokrytý veľmi štylizovaným rastlinným dekorom, ktorý vznikol tradične používanou technikou pritavenia zlata z amalgámu na strieborný podklad. Jednotlivé výzdobné motívy (oblúčky, vlnovky a trojuholníkovité útvary s konkávnymi stenami) sú vyryté do podkladu ostrým predmetom a ich vnútro je ponechané bez pozlátenia v prirodzenej farbe podkladu. Na povrchu je ďalej rovnomerne rozmiestnených 13 vystupujúcich lôžok, do ktorých sú vsadené dva druhy farebných materiálov, každý o veľkosti približne 0,5 cm. Prvý druh (11 kusov) predstavujú oblé kúsky nezvyčajne tvrdého a čiastočne priesvitného skla oranžovej až oranžovočervenej

4) spektrum príkladov nájdeme na (17. 12. 2008), veľmi podobné schránky poznáme z karakaľpackého šperku, vid' ТОЛСТОВ, Сергеев, 1952, s. 554, obr. 26.

5) zloženie kovu bolo analyzované rentgeno fluorescenčnou metódou (Dr. Frána, CSc. a Ing. Fikrle, Ústav jaderné fyziky AV ČR, Řež u Prahy) a ukázalo u všetkých predmetov v základnom materiáli 80 až 90% podiel striebra. Podakovanie za sprístupnenie zbierkových predmetov patrí vedúcej ázijského oddelenia Náprstkovo múzea PhDr. D. Pospíšilovej, Ph.D.

Náhrudná ozdoba – *dagdan*, inv. číslo: N5 A21181.Náhrudná ozdoba – *čanga*, inv. číslo: 46 521.

Turkménsky náramok (Teke), inv. číslo: A15.318.

Turkménsky náramok (Jomut) inv. číslo: 57.357.

farby. Farba bola ešte upravovaná podložením skla rôznymi plieškami. Zvyšnú časť tvoria dva nepriehľadné tyrkysy zelenej farby, ktoré sú vsadené v hornej časti blízko pri volútach. Tesne pod volútami na bočnej strane šperku sú po oboch stranách umiestnené dve cylindrické objímky, ktorými sa prevliekala retiazka na zavesenie. V približne rovnakých vzdialenostiach po obvode dolnej polovice predmetu je pritavených 15 očiek, na ktorých sú navlečené dlhé závesky (každý okolo 11 cm).

Podľa štýlového prevedenia aj druhá náhrudná ozdoba patrí k šperku kmeňa Teke. Štvorcová doštička so záveskami (inv. číslo 46°521, obr. 3) je pravdepodobne súčasťou dekorácie ženského kabáta, označovaná ako *čanga*. *Čanga* pozostáva z dvoch rovnakých častí štvorcového alebo kosoštvorcového tvaru, ktoré tvoria vlastne párovú sponu, každá z častí je prišitá na jednu chlopňu kabáta. Pôvodne boli určené k jeho zapnutiu – jedna časť mala na sebe háčik, druhá očko, postupom času však stratili svoju funkciu a sú skôr párovým dekoračným prvkom odevu, umiestneným na kabáte približne v mieste pásu. Základná doštička nášho predmetu je vyrezaná z hrubšieho strieborného plechu do tvaru štvorca. Na jednom z rohov je pripevnený krúžok, ktorým sa prívesok prišije k podkladu. V dolnej polovici doštičky je po obvode pripevnených 13 očiek, ktoré nesú pohyblivé závesky. Ústredný vpísaný menší štvorec s rovnobežnými stranami k obvodovému je dekorovaný niekoľkými ornamentami (väčšie a menšie oblúčiky), ktoré sú situované pravidelne okolo stredu tvoreného okrúhlym sklíčkom s arabským nápisom *ali*. Široká lišta okolo neho je zdobená pravidelným prelamaným dekorom v tvare špirál a trojuholníkov, strieborný podklad je po celej ploche pokrytý natavenou zlatou vrstvou. V lište pri vrcholoch štvorcov sú vsadené štyri oválne objímky, vyplnené sýtočerveným tvrdým sklom. Ozdoba sa dá datovať podobne ako prvý predmet do polovice 20. storočia.

Prvý z náramkov (inv. číslo A15.318, obr. 4) znova patrí k šperku kmeňa Teke. Náramok je kvalitne a jemne spracovaný, na rozdiel od ostatných šperkov sú pri jeho výzdobe použité karneoly. Otvor na prevlečenie ruky je veľmi úzky. Náramok je masívny, podľa tradičnej technológie dutý – tvorený z dvoch častí, ktoré sú navzájom spojené, ale výborným vyhladením spojov pôsobi ako odliaty vcelku do formy. Na jednej strane sa zužuje, aby sa prispôbil anatómii ruky. Je otvorený k prevlečeniu (otvor je široký len 2,3 – 3,5 cm). Samotné telo predmetu je rozdelené na tri rovnako široké pruhy, tie sú od seba oddelené plastickou úzkou lištou, ktorá je zdobená vbijaným jednoduchým dekorom. Dve vnútorné lišty dekoruje pás krúžkov, ojedinelý motív pletenca je použitý na vonkajšej lište. Do jednotlivých širokých pruhov sú v rovnomerných rozstupoch vložené oválne karneoly, v každom páse po tri. Tie sú tvarované a leštené tak, aby nevystupovali z roviny lôžka. Priestor okolo kameňov je pokrytý takmer kompaktnou a výraznou vrstvou pritavenej zlatej hmoty, ktorá je prerušená geometrickými vzormi vo farbe strieborného podkladu. Predmet môžeme datovať ku koncu 19. až 1. polovici 20. storočia.

Druhý náramok je jediným zástupcom šperku kmeňa Jomut v našej skupine (inv. číslo 57.357, obr. 5). Na rozdiel od charakteristickej kresby vznikajúcej pozlátením

strieбра u šperku Tekincov je u tohto náramku použitá typická výzdoba pritavením pozlátených plieškov. Náramok je v základe podobný predchádzajúcemu, ale pri bližšom pohľade menej kvalitný. Je tvorený z dvoch základných častí vyrezaných zo strieborného plechu, spoje po zložení náramku sú pomerne viditeľné, hlavne na bočných stranách. Vnútro náramku je vyplnené hmotou pravdepodobne organického pôvodu. Svojím masívnym telom dosahuje náramok až takmer podkovovitého tvaru, je otvorený a po stranách otvoru vybiehajú z tela náramku ostré zuby. Otvor na prevlečenie ruky má rozmery 3,2 až 3,8 cm. Vrchná časť náramku je bohato zdobená, štyri línie strieborného filigránu oddeľujú od seba tri širšie pruhy dekorované vybijanými zlatými plieškami a radmi oválnych lôžok vyplnených oranžovými sklíčkami (päť v každom z troch radov). Zlaté pliešky zdobia jednoduché línie, bodky a krúžky, ktoré vytvárajú pravidelné geometrické vzory. Náramok mohol vzniknúť taktiež ku koncu 19. a začiatku 20. storočia.

Uvedené štyri šperky zo zbierok Náprstkovo múzea v Prahe sú určite pekným príkladom ukazujúcim na bohatý kultúrny odkaz a stále živé šperkárске tradície stredoázijskej oblasti.

Zoznam literatúry:

АБДУЛЛАЕВ, Казим, РТВЕЛАДЗЕ, Эдвард и Галина ШИШКИНА (1991): *Культура и искусство древнего Узбекистана – каталог выставки/книга 1 и 2*. Москва.

ЧВЫРЬ, Людмила (1977): *Таджикские Ювелирные украшения*. Москва.

ТОЛСТОВ, Сергей и Татiana ЖДАНКО (1952): *Археологические и этнографические работы Хорезмской экспедиции (1945–1948) – ТХАЭЭ*. Москва.

ФАХРЕТДИНОВА, Деляра (1988): *Ювелирное искусство Узбекистана*. Ташкент.

ADLE, Chahryar a Irfan HABIB (2003): *History of civilizations of Central Asia V. Development in contrast: from the sixteenth to the mid-nineteenth century*. London.

CHRAMOV, Viktor (2003): *Türkmen zergärçilik sungaty halkymyzyň kalbynyň aýnasydyr – Туркменское ювелирное искусство*. Aşgabad.

ANDREWS, Peter (1971): *The Turcoman of Iran*. Abbot Hall Art Gallery. London.

HOFFMANN, Edith a Barbara TREIDE (1976): *Schmuck früher Zeiten, ferner Völker*. Leipzig.

KALTER, Jonathan a Margareta PAVALOI (1997): *Uzbekistan – Heirs to the Silk Road*. London.

KOKAISL, Petr, PARGAČ, Jan a kol. (2007): *Lidé z hor a lidé z pouští: Tádžikistán a Turkmenistán. Střípky kulturních proměn Střední Asie*. Praha.

KOZLOVA, Zoja (1980): *Klenoty národov Strednej Ázie a Kaukazu 19. a 20. Storočia. Katalóg výstavy*. Bratislava.

PROCHÁZKOVÁ, Markéta (1999): *Zákon tradice. Islámské kovolitectví a kovotepectví a anatolské koberce z daru Rainera Kreissla*. Ústí nad Labem.

PROKOT, Inge (1980): *Schmuck aus Zentralasien: Sammlung Inge Prokot*. Köln.

VAN DER STAR, Rene a Michiel STOKMANS (2008): *Ethnic jewellery. From Africa, Asia and Pacific Islands. The René van der Star Collection*. Amsterdam.

Internetové odkazy:

<http://www.turkmens.com/Jewelry.html> (17. 12. 2008)

http://www.unesco.kz/heritagenet/tm/garment/garment1_en.html (12. 1. 2009)

<http://www.anahitagallery.com/aharcho5.html> (12. 1. 2009)